

Book of Abstracts

Landskapsforum 2017

Landskapsperspektiv i fysisk planering

Helhetssyn för hållbara lösningar

KSLA, Stockholm 3–4 maj 2017

Arrangörer

Kungliga skogs- och lantbruksakademien (KSLA) i samverkan med Havs- och vattenmyndigheten, Jönköpings kommun, Naturvårdsverket, Naturhistoriska riksmuseet, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och Trafikverket.

Innehållsförteckning

Bakgrund	3
<i>Landskapsperspektiv i fysisk planering – Helhetssyn för hållbara lösningar</i>	3
<i>Projektledare och moderator</i>	3
<i>Arbetsgrupp Landskapsforum 2017</i>	3
<i>KSLA:s Landskapskommitté</i>	3
Presentationer dag 1	4
<i>Ett sekel av svensk samhällsplanering</i>	4
<i>Landskapsperspektiv och fysisk planering – hur hänger det ihop?</i>	5
<i>Planeringens svarta låda: Hur går avvägningar mellan olika intressen till?</i>	6
<i>Att kombinera utveckling och bevarande av naturområden med kraftigt byggande</i>	6
<i>Grön översiktsplan i Vilhelmina kommun – ett exempel på deltagande landskapsplanering</i>	7
<i>Blå ÖP – gemensam planering av havs- och kustvatten</i>	8
<i>Hur hanteras jordbruksmarkens värden i den fysiska planeringen?</i>	8
Presentationer dag 2	9
<i>Riksintressen – helhetsperspektiv eller traditionellt sektorstänkande?</i>	9
<i>Tidigt grepp om helheten – Landskapskaraktärisering i den regionala skalan</i>	10
<i>Många ska samsas om havet</i>	11
<i>Grön infrastruktur med livsmiljöer för växter och djur och för människors välbefinnande</i>	12
Exkursion	13
<i>Kungliga Nationalstadsparken – i hjärtat av Stockholm</i>	13
<i>Hagastaden på gränsen till nationalstadsparken</i>	14
<i>Tidig samhällsplaneringsdialog för ökad samsyn mellan stat och kommun</i>	15
<i>Svåra avvägningar i en stad som växer fort</i>	16

Bakgrund

Landskapsperspektiv i fysisk planering – Helhetssyn för hållbara lösningar

Målet med fysisk planering är en hållbar samhällsutveckling. En helhetssyn på landskapets potential är grundläggande i diskussioner om hur mark och vattenområden bör användas, var bebyggelse och infrastruktur ska ligga och hur den bör vara utformad.

På detta Landskapsforum vill vi diskutera möjligheter och utmaningar med fysisk planering på olika nivåer. Frågorna är många, t ex: Hur definierar vi landskapsperspektiv och hållbara lösningar, och hur relaterar begreppen till fysisk planering? Varför behövs landskapsperspektiv i den fysiska planeringen? Hur påverkar sektorisering och stuprörstänkande möjligheterna att tillämpa ett landskapsperspektiv i den fysiska planeringen? Hur kan fysisk planering bidra till att olika intressen och sektorer sammanvägs för en bättre helhet – på kommunal, regional och nationell nivå?

Forumets syfte är att dela kunskap och erfarenheter, att lyfta intressanta exempel och att bygga broar mellan olika aktörer som deltar i eller berörs av fysisk planering. Seminariet riktar sig till alla intresserade, men särskilt till politiker, forskare, representanter för nationella och regionala myndigheter, kommuner, markägare, företag och intresseorganisationer. Arrangörer är Landskapskommittén vid KSLA i samarbete med flera myndigheter.

På få andra ställen i landet syns de svåra avvägningarna för kommunernas planeringskontor lika tydligt som i kanterna av Stockholms grönområden. Seminariet avslutas därför med en exkursion till två olika platser i Nationalstadsparken. Där delar representanter från kommuner och länsstyrelse med sig av sina erfarenheter av att hantera de olika anspråken på marken i, och i anslutning till, Nationalstadsparken.

Projektledare och moderator

Anders Esselin, Man & Nature. De senaste 15 åren har Anders framför allt jobbat med kommunikation och ledning av projekt, processer och möten – först på SLU, sedan på Länsstyrelsen Västerbotten och de senaste åren i det egna företaget Man & Nature.

Arbetsgrupp Landskapsforum 2017

Göran Blom (Naturvårdsverket), Johan Bergkvist (Trafikverket), Anders Hedlund (Riksantikvarieämbetet), Fredrik Nordvall (Havs- och Vattenmyndigheten), Erik Ederlöf (Skogsstyrelsen), Simon Jonegård (Jönköpings kommun) + KSLA:s landskapskommitté

KSLA:s Landskapskommitté

Ann Norderhaug (Bioforsk), Bengt Persson (Välingetorps gård), Birgitta Johansen (Länsmuseet Örebro), Carl Piper (Högstad & Christinehofs Förv. AB), Henrik Schmidt (Lunds universitet), Eva Ronquist (KSLA), Ingrid Sarlöv-Herlin (SLU), Knut Per Hasund (Jordbruksverket), Margareta Ihse (Stockholms universitet), Marie Stenseke (Göteborgs universitet)

Hittills genomförda seminarier: Naturbetesseminarium med WWF; Konferens om biologisk mångfald i städer med CBM/SLU; Landskapsforum 2016 om samarbetsnätverk i landskapet; Seminarium: Utan pengar – inga hagar och ängar!; Seminarium om Mångfunktionella golfbanor tillsammans med Sterf (de nordiska golfförbundens forsknings- och utvecklingsavdelning)

Presentationer dag 1

Ett sekel av svensk samhällsplanering

Av S Lars Emmelin, Blekinge tekniska högskola

Genom en redogörelse för den fysiska planeringens och planeringslagstiftningens historia belyser jag ett antal förhållanden:

1. Ingen aktör planerar för landskapet som helhet.
2. Fokus har legat på stadsplanering och svensk planering har därför i hög grad blivit en gestaltande, "arkitektplanering".
3. Det svenska planeringssystemet är speciellt genom att i praktiken sakna den regionala nivån; därmed saknas en viktig arena för förhandling.
4. Fysisk planering arbetar i hög grad med restriktioner; den är till större delen "avstyrande" inte "tillstyrande".
5. Den fysiska planeringens påverkan begränsas av att landskapet förändras starkt inom ramen för "pågående markanvändning" utanför planeringens påverkan.
6. Planering och förvaltning blandas ofta samman; den fysiska planeringen ger vissa ramar för några av landskapets aktörer men det innebär ingen samlad strategi för förvaltning.
7. Landskapet är en arena för en kamp mellan två paradigmer: planeringens konsensusorienterade, deliberativa & miljövårdens expertkultur. Vindkraftens utveckling illustrerar denna kamp.

Lars Emmelin är professor emeritus i miljökonsekvensbedömning, *The Swedish School of Planning, Blekinge Tekniska Högskola*. Han har arbetat med forskning om planering och miljöbedömning och planering för friluftsliv och naturvård i fjällen och på Svalbard. Lars var med om att starta Sveriges första akademiska miljöutbildning i Lund, som blev Institutionen för miljö- och energisystem. Han har arbetat vid Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet och Nordplan, Nordiska Institutet för Samhällsplanering. Han utvecklade scenariotekniker för landskap redovisade bl.a. i "Framtidens landskap" tillsammans med konstnären Gunnar Bruswitz.

Landskapsperspektiv och fysisk planering – hur hänger det ihop?

Av Marie Stenseke, Göteborgs universitet/KSLA

Helhetssyn och helhetsperspektiv är återkommande begrepp i de senaste årens offentliga utredningar med bäring på fysisk planering och den framtida användningen av mark och vatten. Det som avses skulle också kunna formuleras som ett landskapsperspektiv. Ett landskapsperspektiv innefattar alla fysiska komponenter och processer som där förekommer – naturgivna och fasta likaväl som människoskapade och rörliga, liksom immateriella komponenter som områdesregler, värderingar, minnen och sociala relationer. Olika intressen och önskemål om hur hela eller delar av området skall nyttjas konfronterar varandra och möts i synergier eller konflikter. Till sammanhanget hör också faktorer som oavsiktligt influerar vad som sker. Landskapet kan därmed förstås som en ständigt pågående process, något som kontinuerligt förändras genom samspelet mellan dess olika komponenter. Fysisk planering handlar i detta perspektiv om (försök till) samhällelig styrning av mark- och vattenanvändningen i önskvärd riktning.

Som framgår är landskapet mycket komplext, vilket gör att det uppfattas på olika sätt beroende på i skala, förförståelse, avsikter med mera. Följaktligen upplever och förstår vi ett stycke landskap på olika sätt, något som blir tydligt i den Europeiska Landskapskonventionens definition av 'landskap': *ett område sådant som det uppfattas av människor*. Att anlägga ett landskapsperspektiv i fysisk planering innebär att utgå från komplexiteten, och att som demokratisk konsekvens av detta ge möjlighet för olika aktörer och intressenter att uttrycka sina bilder, sina önskemål och delta i diskussionen om hur ett område skall te sig i framtiden.

Det som beskrivits överensstämmer ganska väl med vad den översiktliga planeringen på kommunal nivå handlar om. På regional och nationell nivå saknas emellertid i stort sett någon uppdaterad motsvarighet till detta, med undantag för det pågående arbetet med havsplaner. Den fysiska planeringen bedrivs istället i hög grad sektorsvis på högre nivåer, vilket komplicerar också kommunernas planering. En utmaning är också den tilltagande "juridifieringen" i styrningen av mark- och vattenanvändningen, eftersom juridiken är utformad för att hantera enskilda intressesfärer, och svårligen kan hantera avvägningar mellan olika samhällsintressen.

Marie Stenseke är professor i kulturgeografi vid Göteborgs universitet. Landskapsperspektivet är centralt i hennes forskning och hon har varit ledare för och medverkat i flera nationella och internationella forskningsprojekt, rörande landskapsförvaltning och biologisk mångfald, fysisk planering, samverkan, lokalt deltagande och friluftsliv. Marie är engagerad i uppdrag på olika nivåer inom akademien och i övriga samhället. Sedan två år tillbaka verkar hon i ledningen för FN:s biologisk mångfaldspanel, Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity & Ecosystem Services (IPBES).

Planeringens svarta låda: Hur går avvägningar mellan olika intressen till?

Av Ann Åkerskog, Naturvårdsverket

Det här anförandet handlar om jakten på svårfångade avvägningar i fysisk planering. Vad innebär egentligen avvägningar? Var sker avvägningar, vem gör dem och utifrån vilka perspektiv, lagar och ramar? Jag försöker kort beskriva hur och var avvägningar görs idag, hur det fungerar och när det inte gör det och vad det kan tänkas bero på.

Behöver avvägningar som görs inom ramen för planeringsprocesser göras mer transparenta? Vad skulle det innebära i så fall? Finns det metoder och verktyg för att underlätta livet för den som ska göra avvägningar och bidrar de till transparens? Jag kommer också att resonera lite kring "stuprör" och vad de bidrar med till hur avvägningar görs. Det blir många frågor och kanske skapar svaren lika många till.

Mot slutet ger jag mig in på lite framtidsfunderingar om vad som möjligen skulle kunna bidra till att göra det lättare för den som ska göra avvägningar och för dem som ska förstå dem och använda sig av dem inom ramen för fysisk planering. Här kommer det också att bli viss koppling till landskap...

Ann Åkerskog är landskapsarkitekt och fil dr i landskapsplanering. Tidigare har hon bland annat arbetat som universitetslektor på SLU Ultuna och vid Länsstyrelsen i Uppsala. För närvarande arbetar hon som samhällsplanerare på Naturvårdsverket med frågor som rör miljöbedömningar av planer och program samt med avvägningar mellan mål och intressen i fysisk planering i samverkan med andra nationella myndigheter. I ett pågående forskningsprojekt studerar hon tillsammans med forskare från SLU och Gävle högskola hur människor i brandområdet i Västmanland har påverkats av att deras landskap gick upp i rök.

Att kombinera utveckling och bevarande av naturområden med kraftigt byggande

Av Malin Björk, Örebro kommun

Behovet av nya bostäder fram till 2025 bedöms vara 710 000 i Sverige, så vi står alla inför samma utmaning att bygga smart och ta hänsyn till t.ex. natur och kulturvärden samt öka takten på byggandet markant. Hur klarar vi denna utmaning? Finns det några förframgångsfaktorer i Örebro att inspireras av?

I Örebro kommun ingår Naturvårdsenheten i Stadsbyggnad som ansvarar för bl.a. bostadsbyggande, markförsäljning, exploateringsfrågor och stadsplanering, men också för naturvård och friluftsliv. Örebro kommun menar att det samlade ansvaret underlättar en planering som både innebär att Örebro bygger mest nya bostäder per invånare av de största städerna och att örebroarna på samma gång har närmast till grönområden och naturreservat. Om detta skrev Björn Sundin (kommunalråd (s) och ordförande i Programnämnd Samhällsbyggnad Örebro kommun) för ett år sedan en debattartikel i DN, som uppmärksammades för att Örebro erbjöd sig att ge råd till Stockholmsregionen för hur man kan arbeta (se <http://www.dn.se/debatt/vi-kan-hjalpa-stockholm-att-bygga-tatt-och-gront/>).

Malin Björk har en utbildning i ekologi från Sveriges lantbruksuniversitet och har tidigare jobbat ett par år på ArtDatabanken. Sedan tio år är hon anställd på Örebro kommun, där hon idag är naturvårdschef och jobbar med frågor kring naturvård och friluftsliv i samhällsbyggnadsprocessen.

Grön översiktsplan i Vilhelmina kommun – ett exempel på deltagande landskapsplanering

Av Therese Bjärstig, Umeå universitet

Den svenska fjällmiljön hyser natur- och kulturmiljöer med höga värden som samtidigt är av stort intresse för olika markanvändningsaktörer. Detta gör att stora utmaningar kvarstår enligt Naturvårdsverkets förslag till strategi för att nå miljökvalitetsmålet Storslagen fjällmiljö. Kunskapsbrist pekats ut som ett stort problem, trots att det finns mycket data tillgängligt. Problemet är därmed snarare att kunskapen inte används i praktiken, t.ex. i planeringsprocesser.

Utmaningen

Översiktsplaneringen i fjällkommunerna skulle kunna vara det självklara verktyget i arbetet med att uppnå miljökvalitetsmålet "Storslagen fjällmiljö". Kommunen har som lokal myndighet en central roll i hållbar utveckling och översiktsplaneringen ska, per definition, hantera markanvändningsfrågor i ett landskapsperspektiv. Detta sker inte i någon större utsträckning idag då endast fem av femton fjällkommuner har aktuella översiktsplaner. Det finns ett stort behov av att utveckla bättre metoder och processer för att göra det kommunala planeringsverktyget mer nytänkande, kunskapsbaserat, processororienterat och förutseende – exempelvis genom ökat inslag av deltagande planering – vilket kan leda till att arbetet med översiktsplanering känns mer angeläget och viktigt även för mindre och ekonomiskt svagare landsbygdskommuner

Målet

I Vilhelmina kommun ska forskarna tillsammans med myndigheter, lokala aktörer och kommunmedborgare utveckla metoder för att ta fram en grön översiktsplan. Översiktsplanen baseras på uthållig markanvändning och ska omfatta faktiska natur- och kulturvärden och aktuella såväl som framtida förutsättningar för strategisk planering för hur olika intressen kan samsas i fjällskapet. I projektet ingår också att identifiera vilka hinder och möjligheter en process av detta slag möter samt hitta metoder för att uppnå ökat engagemang och en större lokal medverkan i planprocessen.

Vinsten

Arbetet med den gröna översiktsplanen ska resultera i en levande planprocess och ett nytt plandokument för Vilhelmina kommun. Förhoppningsvis ska detta kunna ligga till grund för liknande processer även i andra gles- och landsbygdskommuner med stora landskaps- och naturtillgångar. På sikt ska projektet bidra till en hållbar och storslagen fjällmiljö samt att landskapsperspektiv blir integrerat i översiktsplaneringen. Väl genomarbetade, relevanta och användbara översiktsplaner visar på de konkreta förutsättningar som finns på lokal nivå för att arbeta strategiskt mot en mer hållbar markanvändning i förhållande till regionala och nationella mål.

Therese Bjärstig är docent i statsvetenskap vid Umeå universitet och disputerade 2007 på en avhandling rörande skogspolitik och EU. Hennes främsta forskningsintressen rör samarbeten, styrmedel och implementeringsprocesser på såväl lokal-, nationell- som europeisk nivå, med särskilt fokus på skogspolitik, vilt-, miljö- och naturresursförvaltning samt landsbygdsutveckling. Therese har också engagerats inom ramen för olika utvärderingsuppdrag, bland annat den pågående löpande lärande utvärdering av EIP-Agri. Hennes senaste forskningsprojekt har rört svenska skogsägares syn på skogens sociala värden, samt hur kommunal översiktsplanering kan bli ett innovativt verktyg för deltagande landskapsplanering.

Blå ÖP – gemensam planering av havs- och kustvatten

Av Carl Dahlberg, Tillväxt Norra Bohuslän (Strömstad, Tanum, Sotenäs och Lysekil)

Vilket Bohuslän vill vi lämna över till våra barn? Det är många intressen som konkurrerar om havet som resurs. Därför behövs ett gemensamt förhållningssätt som långsiktigt både skyddar och utvecklar livet på, i och vid havet i norra Bohuslän. Det är anledningen till att kommunerna i norra Bohuslän tar fram Blå översiktsplan och Maritim näringslivsstrategi tillsammans. Att beskriva de olika intressenternas förväntningar med konsekvensanalyser baserade på god kunskap om havet är en viktig del av arbetet. Arbetet hakar i nationella och regionala strategier, bland annat Västra Götalands strategi för maritima klustret.

Den blå översiktsplanen omfattar både kustvatten och öppet hav inom kommunernas territorialgränser. Arbetet grundar sig på ett omfattande samarbete kring plan- och utvecklingsfrågor i havsbandet där norra Bohuslän ligger långt framme nationellt. Vår plan blir ett viktigt verktyg för hur vi ska nyttja våra gemensamma marina resurser. Allt i syfte att Norra Bohusläns kust och hav även i framtiden ska vara attraktivt för boende, verksamheter och besökare.

Just nu pågår ett samråd med syfte att förbättra beslutsunderlaget och att ge berörda insyn i arbetet liksom möjlighet att påverka planens utformning. En rad intressen ska samsas för att vi ska kunna bevara och utveckla våra havsresurser. I planen finns mål och rekommendationer för hur frågor som rör havet ska hanteras. Planen pekar också ut specifika områden där vissa verksamheter är särskilt lämpliga. Det gäller allt från vattenbruk till friluftsliv, fiske, marin energi och hamnverksamhet.

Hur har vi jobbat med dessa frågor? Hur har processen sett ut och vilka underlag har vi tagit fram?

Carl Dahlberg är processledare för Tillväxt Norra Bohuslän som är en samverkansplattform för Strömstads, Tanums, Sotenäs och Lysekils kommuner. Han är marinbiolog och arbetar med landsbygdsutveckling och maritima frågor. Carl försöker förena näringslivs-, miljö- och planfrågor till en hållbar utveckling av norra Bohusläns kommuner. Tillväxt Norra Bohuslän är i full fart med en Blå Översiktsplan och har nyligen färdigställt sin Maritima Näringslivsstrategi.

Hur hanteras jordbruksmarkens värden i den fysiska planeringen?

Av Krister Sernbo, Ekologigruppen

Jordbruksmarken är skyddad i Miljöbalkens bestämmelser, men hanteras ofta som ett problem snarare än en möjlighet i den fysiska planeringen. Krister ger exempel på hur vi kan hantera lagens krav på skydd av jordbruksmark, bl.a. genom att arbeta medvetet med begreppet "väsentligt samhällsintresse". Han ger också exempel på hur vi kan väva in jordbruksmarken som en del i det strategiska hållbarhetsarbetet, på regional, kommunal och stadsdelsnivå.

Krister Sernbo är hållbarhetsstrateg på Ekologigruppen och arbetar med strategisk planering på regional, kommunal och lokal nivå. Han är särskilt erfaren i arbetet med att integrera sammanhållen bebyggelse med gröna strukturer och ekosystemtjänster. Krister har arbetat med landsbygdsstrategier inom regional utvecklingsplan för Stockholm och med strategier för jordbruksmark inom flera översiktsplaner.

Presentationer dag 2

Riksintressen – helhetsperspektiv eller traditionellt sektorstänkande?

Av Carl Johan Sanglert, Länsstyrelsen Jönköping

Den svenska lagstiftningens bestämmelser angående hushållningen med mark och vatten ger goda förutsättningar för ett helhetsperspektiv som stämmer väl överens med miljömålen och kulturmiljömålen såväl som Europeiska landskapskonventionen. Bestämmelserna är därtill relevanta för arbetet med grön infrastruktur och ekosystemtjänster. Tillämpningen av hushållningsbestämmelserna har emellertid, som en effekt av planeringssystemets sektorstänkande, i allt väsentligt kommit att reduceras till hanteringen av Riksintressen. Frågan om sektorisering skall i detta sammanhang dock i första hand inte förstås i termer av den tematiska och rumsliga uppdelningen mellan olika sakområden i lagtexten, eller mellan olika sektorsmyndigheter, utan som en konsekvens av tillämpning och organisation.

Hushållningsbestämmelserna, såväl som plan- och miljölagstiftningen i sin helhet, förutsätter olika former av tematiska uppdelningar av landskapsrummet men med andra utgångspunkter än för mer de mer direkta områdesskydden. Något tillspetsat utgör hushållningssystemet en slags planeringsförutsättningar. Snarare än att avgränsa och utestänga, som i fallet med mer traditionella objekts- och områdesskydd, lägger hushållningssystemet fokus på att hitta en lämplig utformning vid förändring. Helhetsperspektivet förutsätter emellertid i sin tur tillgång till kompetens inom olika sakområden bland systemets aktörer och en närvaro av kompetens i olika planerings- och utredningsprocesser. Bristen på kompetens i planeringsprocessen har medfört att fokus riktats mot planeringsunderlagen som då kan sägas ha fått funktionen av en ställföreträdande kompetens.

Synen på till exempel riksintressen som ett slags områdesskydd tydliggörs bland annat av tendensen att fylla riksintressena med innehåll i syfte att försöka skapa starka reservat. Utvecklingen förstärks också av till exempel lagstiftningens förutsättningar för prövning och tillsyn. Samtidigt har helhetsperspektivet i till exempel hushållningsbestämmelserna bidragit till att ge legitimitet åt planerings- och utredningsprocesser. Paradoxalt nog har helhetsperspektivet i till exempel hushållningsbestämmelserna därmed också bidragit till att tillgängliggöra landskapsrummet i sin helhet. Konsekvensen blir ett undvikande förhållningssätt istället för konstruktiva lösningar vilket i förlängningen minskar förutsättningarna för en hållbar utveckling av landskapets miljövärden.

Carl Johan Sanglert är kulturgeograf och antikvarie vid Länsstyrelsen i Jönköpings län och arbetar med kulturmiljö- och landskapsfrågor kopplade till samhällsplanering och miljömål. En aktuell arbetsuppgift är att revidera länets riksintressen för kulturmiljövärden. Ingår även i arbetsgruppen för länsstyrelsernas samverkan inom miljömålsarbetet, RUS, med särskilt ansvar för kulturmiljöfrågor. Har tidigare disputerat vid Lunds Universitet med en avhandling i kulturgeografi som behandlade landskapsperspektivet i svensk planering och miljövärd, bland annat med fallstudier kring kulturmiljövärdens riksintressen.

Tidigt grepp om helheten – Landskapskaraktärisering i den regionala skalan

Av Bengt Schibbye, Schibbye Landskap AB

Landskap är något som alla upplever men få är medvetna om. Det bara finns där. När samhällsförändringar ska ske, tillmäts denna helhet inte någon större betydelse. I stället är det olika "intressen" som värnar sina delområden, och förändringarna ska helst ske utanför "mina" fläckar/värdeområden. Med denna typ av landskapsinformation blir samhällsplaneringen inriktad på konfliktminimering i stället för att utveckla landskapet som helhet: hur kan den tänkta förändringen bidra till att utveckla landskapet? Och hur vill vi att landskapet ska utvecklas?

Trafikverket har sedan 2010 arbetat med att utveckla metodik för att tackla dessa frågor: Integrerad landskapskaraktärsanalys, ILKA. Hur kan en ombyggnad eller nybyggnad av infrastruktur bidra till landskapsutvecklingen? Ingrepp är nödvändiga, men var och hur ska de göras så att de bidrar till att vi når våra miljömål?

Vi tror att kunskap om landskapets karaktär, funktion, och de relationer vi människor har till landskapet ska komma in så tidigt som möjligt i planeringen. Då är valmöjligheterna fortfarande stora och olika lösningar kan diskuteras. Integreringen av olika kompetenser i arbetet är centralt. Ekologer, kulturmiljösakkunniga och landskapsarkitekter m.fl. arbetar tillsammans med att beskriva och bedöma berörda landskap. HELA landskapet ska ju beskrivas, inte bara utvalda värdefulla delar!

Metodiken bygger på men kopierar inte den i Storbritannien utvecklade Landscape Character Assessment.

I föredraget redovisas några exempel på hur metodiken tillämpats. I Västmanland användes den för att ge länets regionala utvecklingsplan en fysisk förankring – en grund för att fatta beslut om strategier för landskapsutveckling i olika delar av länet, samt som underlag för den kommunala översiktsplaneringen. Landskapet framträder som en arena, tillgänglig och begriplig för alla att ha som underlag för diskussioner om utvecklingen!

Metodiken tillämpas nu inom delar av Trafikverket, bland annat som grund för de översiktliga studierna av den nya generation järnvägar som det planeras för i södra Sverige. Den stöder den "riktlinje landskap" som tagits fram centralt inom verket.

Metodiken gör det också möjligt att koppla ihop denna form av landskapsanalys med metoder för analys av ekosystemtjänster och andra miljöbedömningar. Planer finns på att fortsätta arbetet med studier i Kronobergs län.

Bengt Schibbye har arbetat med landskapsanalyser sedan mitten av 80-talet. Förutom handfast arbete i en mängd komplexa projekt, exempelvis Botniabanan och E6 Tanum, har han också lett många utvecklingsprojekt för att förbättra arbetet med miljö och landskapsanpassning. Det senaste handlar om regionala analyser för att integrera olika miljöaspekter så att de kan få genomslag i planeringen. Han är en ofta anlita föredragshållare och undervisar i landskapsanalys på universitet i Sverige och Norge.

Många ska samsas om havet

Av Terje Selnes, Havs- och vattenmyndigheten

Min presentation "Många ska samsas i havet" fokuserar på hur den statliga havsplaneringen arbetar med landskapsperspektiv såväl i samverkansprocess som konkreta planeringsfrågor gällande havet.

Den statliga havsplaneringen inträde i fysisk planering blev konkret 2015 i och med att havsplaneringsförordning antogs. Med ett planeringsmandat som både överlappar kommunal planering i territorialhav och angränsar till tio grannländer hanterar planeringen många planeringsfrågor av gränsöverskridande karaktär landskapsperspektiv. Med exempel dialog med kommunal planering av havet respektive projektledning av EU-projektet Baltic SCOPE belyses hur den statliga havsplaneringen arbetar processmässigt för att knyta samman sitt arbete med såväl kommunal som internationella nivå.

Planeringsmandatet sträcker sig från en nautisk mil utanför baslinjen och ut från land. Detta har bland annat inneburit att den statliga havsplaneringen står inför utmaningar att integrera vissa frågor inom friluftsliv och kulturmiljö där värden och planeringsunderlag främst finns identifierade på land och i kustzon. Här har den statliga planeringen genom sitt samverkansarbete initierat ett arbete hos ansvariga sektorsmyndigheter och hanterar samtidigt som de s.k. "nationallandskapen" som riksintressen enligt 4 kapitlet i Miljöbalken i planeringen då anspråken delvis sträcker sig ut i det statliga havsplaneområdet från kustzonen.

En kärnfråga i arbetet med att planera havet är annars att bidra till en förbättrad havsmiljö. Kunskapsläget gällande miljön i havet är under utveckling och därigenom har planeringen att hanteras ett planeringsunderlag som till stor del är dynamiskt. Visualisering av marina naturvärden och rumsliga samband är en central del i havsplaneringens landskapsperspektiv med målet att främja en marin grön infrastruktur som säkerställer bärkraftighet i marina ekosystem och de tjänster som människa och samhälle nyttjar. Med exempel från nuvarande utkast till havsplaner exemplifieras detta.

***Terje Selnes** är kulturgeograf med inriktning mot miljöplanering och arbetar på Havs- och vattenmyndigheten med havsplanering. Förutom konkret planeringsarbete med pågående framtagandet av statliga havsplaner ansvarar Terje även för fiskefrågor i havsplaneringen och kontakten mellan statlig och kommunal planering i Västerhavet. Terje ingick också i EU-projektet BalticSCOPE med syfte att för att skapa goda förutsättningar för samordningen av havsplaner mellan Östersjöländerna. Bland tidigare erfarenheter finns arbete på Göteborgs Universitet och Länsstyrelsen i Örebro län.*

Grön infrastruktur med livsmiljöer för växter och djur och för människors välbefinnande

Av Maria Thordarson, Länsstyrelsen i Västra Götalands län

På uppdrag av regeringen arbetar länsstyrelserna med att ta fram regionala handlingsplaner för grön infrastruktur. Arbetet ska präglas av en helhetssyn på landskapet.

Handlingsplanerna ska fungera som kunskaps- och planeringsunderlag på regional nivå. De ska visa var det finns bra fungerande livsmiljöer för växter och djur på landsbygden och i tätorten, på land och i vatten och i spridningskorridorer däremellan. De ska också visa var barriärer finns och var det finns behov av förstärkningsåtgärder för att den gröna infrastrukturen ska fungera. En helhetssyn på landskapet ökar också förståelsen för de tjänster naturen levererar till oss människor. Handlingsplanerna ska visa på strukturer i landskapet som bidrar med så kallade ekosystemtjänster. Pollinering av grödor, rent vatten och lekområden för fisk är några av dem. De ska också innehålla en åtgärdsplan med förslag på konkreta åtgärder i syfte att bevara och förstärka den gröna infrastrukturen. Många intressen ska samsas kring mark- och vattenanvändning och om åtgärderna ska få genomslag, behöver de tas fram i samverkan och dialog med berörda aktörer.

Målet är att grön infrastruktur och ekosystemtjänster blir kända begrepp som får en given plats i all samhällsplanering. Naturområden ska ses som ett kapital som stärker biologisk mångfald och samtidigt bidrar till ett attraktivt friluftsliv med bättre hälsa och ökat välbefinnande. Klimatanpassningsåtgärder genomförs med utgångspunkt från naturgivna förutsättningar och gröna lösningar. Då kommer handlingsplanerna inte ses som en slutprodukt utan början på en ökad efterfrågan på underlag och analyser som visar hur vi bäst tar tillvara och stärker de ekologiska sambanden i landskapet. Med bra underlag har vi möjlighet att fatta väl avvägda beslut i ett samhälle med ökad konkurrens om mark- och vattenanvändning. Vi måste bli bra på att fatta smarta beslut och hitta mångfunktionella lösningar.

Maria Thordarson är naturvårdsstrateg på Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Hon har arbetat med övergripande naturvårdsfrågor under många år och har bl.a. varit projektledare för ett stort EU-finansierat LIFE-Natur projekt på Kinnekulle. Nu samordnar hon arbetet med att ta fram en regional handlingsplan för grön infrastruktur och deltar även i länets klimatanpassningsarbete. I arbetet med handlingsplanen vill hon synliggöra ekosystemtjänster och visa på mångfunktionella lösningar för att därigenom öka förståelsen för värdet av fungerande ekosystem i landskapet.

Exkursion

Kungliga Nationalstadsparken – i hjärtat av Stockholm

Av Ylva Othzén, Länsstyrelsen Stockholm

Sveriges enda nationalstadspark omfattar 27 km² (2700 ha) land och vatten, fördelat på tre kommuner från Sörentorp och Ulriksdal i nordost till Fjäderholmarna i öster. Här finns de kungliga slotten Ulriksdal, Haga och Rosendal, hela södra Djurgården, Gärdet och norra Djurgården, sjön Brunnsviken och Haga. Dessa landskap bär prägel av flera överlagrande tidsepoker med spår av månghundraårigt jordbruk med ängar, betesmarker och åkrar i grunden, 1500-talets kungliga jaktparker och kraftigt landskapsomdanade lustparksanläggningar från 1600- och 1700-talen. Stora delar av området har länge utgjort kungligt ägd mark. Här finns många olika naturtyper och artrikedomen är exceptionellt stor, bland annat avseende värden knutna till ädellövträd och i synnerhet äldre ekmiljöer.

Enligt MB 4:7 får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas. En nationalstadspark ska vara ett unikt historiskt landskap av betydelse både för det nationella kulturarvet, för en tätorts ekologi och för människors rekreation. Nationalstadsparken har ett mycket stort värde för friluftsliv/rekreation och även för besöksnäringen med över 20 miljoner besökare årligen.

Marken ägs och förvaltas av flera olika instanser, bland annat kommunerna, Statens fastighetsverk, Ståthållarämbetet och Kungliga Djurgårdens Förvaltning. Länsstyrelsen har en samordnande roll för parkens utveckling. Då Norra Länken byggdes avsattes 100 miljoner för utveckling av parkens värden som kompensation. Dessa kräver 50% motfinansiering och projekten ska vara klara år 2022.

Ylva Othzén är samhällsplanerare och kulturgeograf och arbetar tvärsektoriellt som landskapsantikvarie på enheten för miljöanalys och miljöplanering vid Länsstyrelsen i Stockholms län. Ylva har bland annat skrivit en landskapshistorisk analys av Stockholms län, bildat länets första kulturresevat och arbetat med rådgivning om miljöstöd till länets lantbrukare, mm. Idag är hon engagerad i övergripande planering på regional och kommunal nivå och i regeringsuppdraget om regional handlingsplan för grön infrastruktur.

Hagastaden på gränsen till nationalstadsparken

Av Anders Berg, Solna stad

Stadens fortsatta utveckling medför oavbrutet nya utmaningar, hittills opåverkade omkringliggande miljöer och landskaps- och vattenrum påverkas både fysiskt och visuell. Förändringar av stadens siluett och nya landmärken gör sig påmind över större områden. Känsliga och skyddade landskapsmiljöer som Stockholms inlopp, landskapet runt världsarvet Skogskyrkogården eller Kungliga nationalstadsparken i anslutning till Brunnsviken, är några exempel.

Stadens fortsatta utveckling och utbredning med nya byggnader, påbyggnader på befintlig bebyggelse, nya eller flyttade stadsfronter, eller med helt nya stadsdelar mm, möter en rad nya frågeställningar. När övergår den information som ett landmärke utgör i stadsbilden till ett oacceptabelt störande element i ett känsligt landskapsrum? Hur tolkas de ursprungliga bärande idéerna för de aktuella landskapen, då förutsättningarna förändras, då nya tillägg blir en del av helheten? Och sist men inte minst, hur? och av vem eller vilka? görs den slutgiltiga avvägningen?

***Anders Berg** är anställd som planeringsansvarig på Miljö- och byggnadsförvaltningen i Solna stad. Han arbetar med analyser och utredningar i tidiga detaljplaneskeden samt med programfrågor. Ansvar för programarbetet med Norra Hagastaden har varit det hittills mest omfattande projektet. Anders är utbildad arkitekt SAR/MSA på KTH och har tidigare varit anställd som planarkitekt på stadsbyggnadskontoret i Stockholm. Även där arbetade han i huvudsak med tidiga skeden, i innerstaden, främst Nordvästa Kungsholmen, Norrmalm och Stockholms city.*

Tidig samhällsplaneringsdialog för ökad samsyn mellan stat och kommun

Av Tatjana Joksimović och Valter Perselli, Länsstyrelsen i Stockholms län

Ingen detaljplan är sin egen isolerade händelse utan finns alltid i ett större sammanhang. En del av Länsstyrelsens uppdrag i samhällsplaneringsprocessen är att se till hur detaljplanen förhåller sig till omkringliggande landskap och hur den påverkar processer som sker ur ett övergripande regionperspektiv.

Länsstyrelsens uppdrag i detaljplanprocessen är reglerad till fem områden:

- att se till riksintressena,
- mellankommunala frågor,
- miljökvalitetsnormer,
- att bebyggelsen är lämplig med hänsyn till risk och hälsa,
- samt till att strandskyddslagstiftningen följs.

I fallen Norra- och Östra Hagaparken, som ligger intill riksintresset Nationalstadsparken, blir således Länsstyrelsens roll att övervaka inte bara närheten till Nationalstadsparken utan också att se till hur dessa detaljplaner påverkar nationalstadsparken på en regional nivå. Det här innebär bland annat att se till de gröna samband och stråk som finns i länet, hur Nationalstadsparken länkas ihop med dessa och hur detaljplanering i parkens närhet påverkar desamma. Länsstyrelsens roll är också att se till hur Nationalstadsparkens kulturmiljö, som inte heller är en isolerad händelse utan har samband som sträcker sig utanför parkgränserna, bevaras på bästa sätt.

Detta kräver att en tidig och framförallt tydlig dialog förs mellan Länsstyrelsen och kommunen där de specifika planeringsförutsättningar utifrån de statliga ingripandegrunderna kan hanteras och belysas tillsammans. Länsstyrelsen Stockholm har under det senaste året utvecklat och testat en metod för tidig samhällsplaneringsdialog med fyra kommuner: Stockholm, Järfälla, Haninge och Norrtälje. Syftet med projektet är att utveckla:

- ett strukturerat arbetssätt som möjliggör ett kontinuerligt lärande,
- ökat stöd i tidiga avvägningar och avgränsningar,
- ökad tydlighet kring utredningsbehov,
- ökad tillgänglighet till Länsstyrelsens kompetens och rådgivning samt stärkt intern samordning och kunskapsöverföring.

Tatjana Joksimović är arkitekt och IT-specialist med bred erfarenhet av kommunal stadsplanering, digitalisering och effektivisering av planprocesser. Hon arbetar som planchef på Länsstyrelsen i Stockholms län och leder utvecklingsprojekt *Tidig samhällsplaneringsdialog i samarbete med Stockholms läns kommuner*.

Valter Perselli är kulturgeograf och jobbar med stadsbyggnadsfrågor på Länsstyrelsen i Stockholms län. Han intresserar sig för hur ekosystemtjänster kan implementeras tidigt under planeringsstadiet och jobbar i ett regeringsuppdrag för att ta fram en regional handlingsplan för grön infrastruktur där han sitter med i arbetsgruppen som sakkunnig i PBL och planprocessen.

Svåra avvägningar i en stad som växer fort

Av Thomas Stoll, Stockholms stad (utdrag från: Program för hållbar stadsutveckling – Norra Djurgårdsstaden visar vägen mot en hållbar framtid)

Nationalstadsparken

Kungliga Nationalstadsparken är Stockholms gröna oas och ett av de mer välbesökta rekreationsområdena i regionen. Nationalstadsparken sträcker sig över en mil, från Ulriksdal och Sörentorp i norr till Djurgården och Fjäderholmarna i söder. Parken, som omfattar i princip hela Norra Djurgårdsstaden, har betydande ekologiska värden och kulturhistoriska lager som vittnar om en historisk kontinuitet. Parken har ett rikt växt- och djurliv med över 800 olika sorters blommväxter, mer än 1 200 skalbaggsarter och cirka 100 häckande fågelarter. De många åldriga ekarna erbjuder livsrum för både insekter och fåglar och utgör ett av norra Europas största samlade ekbestånd. Samtidigt påminner ekarna om parkens långa historia i kunglig ägo, som möjliggjort ett bevarande av ett unikt kulturhistoriskt landskap. Stadsutvecklingen i Norra Djurgårdsstaden innebär att en ny stadsfront bildas mot Nationalstadsparken på flera platser.

”Utformningen av Norra Djurgårdsstaden ska bidra till att stärka parkens värden.”

Förhållningssätt

- Låt Nationalstadsparken sätta prägel på stadsdelen. Upplevelsen av parken kan ökas genom att koppla stråk och mindre parker till Nationalstadsparken. Många ska uppleva att de bor vid parken.
- Utformningen av Norra Djurgårdsstaden ska bidra till att stärka parkens värden.
- Nationalstadsparkens karaktär och ekologiska värden kan tas till vara och inspirera gestaltningen av parker och offentliga rum i stadsdelen.
- Nationalstadsparken är ett komplement till, inte en ersättning för, parker i stadsdelen.
- Mötet mellan park och bebyggelse ska ske med utgångspunkt i parkens värden, närmiljön samt landskapet i stort. Detta kan se olika ut beroende på vilka delar av parken som berörs.

Låt naturen göra jobbet

Vattnet och grönskan i Norra Djurgårdsstaden spelar en viktig roll, socialt, ekonomiskt och ekologiskt. Med en genomtänkt utformning kan blå- och grönstrukturen fylla flera funktioner, bidra till synergieffekter och leverera ekosystemtjänster. Den ger möjlighet till rekreation och skönhetsvärden som bidrar till bättre hälsa. Grönska har bevisad positiv påverkan på vår förmåga att hantera stress och möjlighet att fokusera. Den skapar ett bättre lokalklimat och kan minska effekterna av kommande klimatförändringar. Den kan bidra till att stärka ekologiska samband, rena luft och vatten, samt bidra till att dämpa buller. I planeringen av området ingår blå- och grönstrukturen som en viktig del, från övergripande stråk till utformningen av enskilda platser, byggnader och gårdar.

Stadsbyggnadsprinciper

Mångfunktionella grönytor: Parker och gårdar ska ges en genomtänkt och effektiv utformning, där flera olika funktioner kan samverka på samma yta. Områdets grönytor ska så långt som möjligt fylla olika rekreativa behov som motion och vila. Ytorna ska också ingå i en sammanhängande väv för ekologiska värden.

Grönska för behaglig utomhusmiljö: Träd och annan vegetation ska planeras in i det offentliga rummet för att bidra till en ökad komfort i stadsrummet under värmeböljor. Vegetation kan bidra till en dämpning av höga temperaturer genom bland annat skuggning. Vegetation kan

också användas för att förbättra ljudmiljön i stadsrummet. Detta är viktigt i synnerhet i tätt byggda miljöer med en stor andel hårdgjord yta i stadsrummets väggar och golv, där också tillgången till allmänna parker och platser är begränsad.

Stärk spridningsvägar och ekosystem: Parker och andra offentliga platser i området ska genom rätt placering, omfattning och innehåll bidra till att stärka spridningssambanden för bland annat eklevande arter och därmed trygga väl fungerande ekosystem i den omkringliggande naturen inom Nationalstadsparken. Även bostadsgårdar ska bidra till att stärka ekologiska funktioner i området, genom att erbjuda kvalitativ grönska och funktioner som stärker den ekologiska infrastrukturen.

Lokal dagvattenhantering: Dagvattnet ska hanteras som en resurs, som tillför estetiska värden och fungerar för bevattning av grönska. Utrymme för dagvattenhantering ska ingå som en förutsättning vid gestaltningen av såväl det offentliga rummet som bebyggelsen i sig. Det lokala omhändertagandet varierar beroende på platsens förutsättningar, till exempel med hänsyn till gatornas önskade karaktär, tillgång till grönska, topografi eller markens beskaffenhet. Norra Djurgårdsstaden gränsar mot Lilla Värtan som är en vattenförekomst där god vattenstatus inte uppnås. Genom att planera och bygga med en hållbar dagvattenhantering ska stadsdelen bidra till att vattenstatusen i Lilla Värtan på sikt blir god genom att halterna av föroreningar i dagvattnet hålls låga. Riktlinjer för hantering av dagvatten tas fram för respektive delområde.

Tålighet mot ökade nederbörds mängder: Stadens grönska ska användas för att mildra effekterna av kommande klimatförändringar som ökade nederbörds mängder och fler skyfall. Vegetation och markbäddar utnyttjas för infiltration och fördröjning där så är möjligt och dagvattendammar ska vara dimensionerade för att klara av stora mängder nederbörd. Bebyggelsen och det offentliga rummet ska vara utformat och höjdsatt så att översvämningar vid skyfall inte orsakar skador på byggnader eller viktiga funktioner. Även höjda vattennivåer i Östersjön ställer särskilda krav på byggnadernas utformning och höjdsättning.

Gröna byggnader och gårdar: Kvarteren ska användas för att stärka grönstrukturen i området. Vegetation på tak och fasader välkomnas och är ett sätt att tillgodose behovet av grönska i området. Möjligheten att integrera grönska i arkitekturen ska i förekommande fall tas med som en förutsättning tidigt i gestaltungsprocessen. Grön bebyggelse ska som regel betraktas som ett komplement till, och inte en ersättning för, väl fungerande gröna bostadsgårdar. Gårdarna ska därför planeras med tillräckliga ljusförhållanden och planteringsdjup som möjliggör träd och annan högvärdig vegetation. Även gårdar till skolor och förskolor ska uppnå dessa kvaliteter och ha en storlek som är rimlig för det antalet personer som ska vistas där.

Odling livskvalitet: Möjlighet till egen odling ska finnas i området och nyttjas som ett medel att främja hälsa samt uppnå sociala och estetiska kvaliteter. Det kan ordnas på allmän plats, av mer eller mindre permanent karaktär, eller i privata och gemensamma odlingsytor i kvarteret på till exempel takterrasser, uteplatser och balkonger.

Thomas Stoll är chef för planavdelningen på stadsbyggnadskontoret i Stockholm stad. Han är utbildad arkitekt och har tidigare bland annat varit hållbarhetschef och delägare i Tengbom Arkitekter. Han har stor erfarenhet av ledarskap och förändringsarbete samt stads- och bostadsutveckling i alla skeden – från koncept till projektering. Thomas Stolls fokus ligger inom området stadsbyggnad generellt och med särskilt intresse på miljö- och hållbarhetsfrågor. Genom sitt engagemang och intresse i hållbar stadsbyggnad har Thomas deltagit i ett flertal EU-projekt, föreläst på internationella konferenser, seminarier och utbildningar och varit gästkritiker på KTH. 2010 erhöll han ett stipendium från Jan Inghe-Hagströms Minnesfond för Svensk Stadsbyggnadskonst vid Konstakademien.